

УДК 37.036

Віолета Городиська

ВИНИКНЕННЯ ДЕФІНІЦІ ПОНЯТТЯ “ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ” У НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті визначила одним із пріоритетних напрямів виховання дітей і молоді спрямування на естетичне виховання та всебічний розвиток людини як найвищої цінності суспільства, формування її духовних смаків, ідеалів і розвиток художньо-творчих здібностей. Здатність сприймати, відчувати, розуміти, усвідомлювати і творити прекрасне – це ті специфічні прояви духовного життя людини, які свідчать про її внутрішнє багатство.

Очевидно, що формування естетичних поглядів, смаків та ідеалів становлять сутність естетичного виховання. У педагогічній науці існують різні підходи до розуміння його змісту. Складність трактування даного поняття полягає в тому, що естетичне виховання, хоча й має свою специфіку, все ж є аспектом усіх інших напрямів виховання і в реальному педагогічному процесі важко відокремлюється від них. З іншого боку, його внутрішня структура є складною та багаторівневою.

Підкреслимо, що рівень естетичного виховання, його значущість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначається розвитком особистості, народу, суспільства. Врешті, процес формування поняття “естетичне виховання” довгий і складний, до того ж кожна нова історична епоха вносила свої відтінки в розуміння сутності, цілей і значущості естетичного виховання.

Проблеми естетичного виховання як соціокультурного феномена обґрунтовано у дослідженнях українських педагогів сучасності Т. Андрущенко [1], А. Бойка [4], І. Зязюна [6], Л. Масол [10], Н. Миропольської [11], О. Рудницької [12], О. Сухомлинської [14], Т. Тюльпи [15], Г. Шевченко [16] та ін.

Питанням історико-педагогічного аналізу естетичного виховання та гуманізації особистості присвятив свої праці В. Бігаєв [3]; розвиток художньо-естетичного виховання учнів у реформаторській педагогіці Галичини дослідила С. Стельмах [13]; формування естетичних смаків учнівської молоді висвітлила Н. Калашник [7]. Однак малодослідженим, на нашу думку, є питання зародження та становлення поняття “естетичне виховання”, що і зумовило мету статті.

Формування наукового поняття, що є важливим не лише на рівні теорії, але і на побутовому рівні, завжди піддається сильному впливові зага-

льнокультурної традиції. У цій загальнокультурній традиції є своя історія, аналіз якої має надзвичайно важливе значення для філософсько-педагогічної теорії, для визначення нею предмета свого вивчення. Філософ, педагог повинен рахуватись із багатогранністю тривалого процесу походження поняття “естетичне виховання”. Естетичне виховання як специфічний спосіб суспільної регуляції виділяється і розвивається історично, а не є чимось даним із самого початку існування людського суспільства. Крім того, сприйняте філософією, педагогікою із побутового досвіду поняття “естетичне виховання” переживає смислову еволюцію, віддзеркалюючи цей процес у своєрідній формі. Важливо враховувати, що теоретичне розуміння естетичного виховання, стаючи набутками літературного і побутового досвіду, чинять на нього зворотній вплив. Усвідомити цю багатогранну історію поняття стає необхідним, якщо виникає завдання свідомого, теоретичного освоєння культурної традиції та науково-критичної переробки стихійно сприйнятих уявлень про естетичне виховання.

В історії педагогіки існують різні підходи до тлумачення поняття “естетичне виховання”. Так, античні мислителі (Сократ, Платон, Аристотель та ін.) неодноразово підходили до розуміння прекрасного і його ролі у вихованні гармонійної особистості. Турбуючись про повноцінний розвиток молоді, античні філософи наголошували на потребі вироблення у підростаючого покоління вміння сприймати прекрасне, відчувати красу, насолоджуватися мистецтвом. А це означає, що вже мислителями Давньої Греції закладалися підвалини окремої сфери виховання, яка згодом отримала назву “естетичне виховання”.

Занепад античної цивілізації та початок доби Середньовіччя зумовили кардинальну зміну у світоглядно-ціннісній орієнтації тогочасної людини. На зміну античному антропоцентризму прийшла християнська картина бачення світу, в центрі якої був Бог як єдине уособлення і джерело краси. Ідеалом людського життя і поведінки проголошувався християнський аскетизм, а чуттєва насолода й інтерес до мистецтва розглядалися як гріх. Філософські, зокрема естетичні погляди, розроблялися переважно у творах “отців” церкви, зосереджуючись здебільшого на відноснах у системі “Бог і людина”.

Однак це не означало, що мистецтво у той період не розвивалося, але воно було регламентоване релігійним каноном і використовувалося для ідеологічних і дидактичних цілей та пов’язувалося з архітектурою, скульптурою, живописом, а також із поезією та музикою. На перший план виступало мистецтво архітектури. У ньому теоретики середньовічної естетики цінували розмір, добірність, блиск, світлоність, пропорційні

співвідношення; у скульптурі – життєподібність; у живописі – красу, змістовність, алегоризм. Християнський храм був не лише центром релігійного життя, а й дуже часто місцем, здатним викликати у людини відповідні емоції, почуття, стани, переключати її світосприйняття з профанного, іманентного рівня на рівень сакральний і трансцендентний.

На зміну добі Середньовіччя прийшла епоха Відродження. Якщо для середньовічної людини в центрі уявлення про прекрасне був Бог, то мислителі доби Ренесансу шукають прекрасне в самій людині. Гуманісти відновили традиції античної культури й естетики, ставлячи в центр естетичних і художніх інтересів живу, чуттєву людину. Вивчаючи та коментуючи античну спадщину, вони відновили і продовжили теоретичну розробку окремих естетичних понять, над якими починали працювати давньогрецькі мислителі, зокрема таким, як *краса*. Представники епохи Відродження сприймали і розуміли красу як гармонію духа і тіла, чуттєвого і духовного. Мистецтво вважалося важливим засобом виховання гармонійної та всебічно розвиненої особистості.

Виділення естетики в окремий філософський напрям відбулося в епоху Просвітництва, а початок цьому процесу поклав німецький філософ О. Баумгартен (1714–1762 рр.). Працюючи над проблемою пізнання, він виділив у ньому два рівні: нижчий (чуттєвий) і вищий (інтелектуальний). Чуттєве сприйняття О. Баумгартен назвав естетикою, під якою розумів чуттєве сприйняття досконалості, яке викликає особливе почуття – насолоду. У 1750 р. філософ опублікував перший том трактату “Естетика”, який ототожнював із пізнанням краси, виділяючи у цьому процесі чуттєвий і розумовий рівні. У період з 1750 р. – до 1758 р. побачила світ його двотомна праця “Акроматична естетика”, яку вчений розглядав як “теорію чуттєвого пізнання”, а мистецтво – як втілення краси [2, с. 133-134]. Сферу естетичного О. Баумгартен пов’язував із відчуттям вищої (духовної) насолоди, яка свідчила про невлесний світ, його закони, про миттєвість, причетність до буття і вічності.

Розробку естетичних понять продовжили французькі просвітники. Педагог-просвітник Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.) велику увагу приділяв естетичним почуттям, які ототожнював із почуттям прекрасного, граціозного. На його думку, естетичні почуття повинні розвиватися, стати стійкою здатністю людини до глибоких, емоційних реакцій, що виникають внаслідок спілкування з прекрасним. Вагому роль у розвитку естетичних почуттів Ж.-Ж. Руссо відводив мистецтву, а саме – малюванню, мові та музиці.

Концептуальні положення щодо виховання особистості Ж.-Ж. Руссо виклав у роботі “Еміль або Про виховання”. Розмірковуючи про вихован-

ня, філософ стверджував, що у виховній системі необхідним є розвиток високих почуттів, які до сьогоднішнього дня залишаються важливим елементом естетичного виховання. На думку вченого, формуючи досконалу особистість, педагог зобов'язаний ознайомити учнів не лише з високими та піднесеними почуттями, а й із їхніми антиподами – нищим, потворним тощо. Щодо останніх, то мислитель вважав їх зайвими і непотрібними, такими, яких слід уникати, а якщо вони з'являються, то їх треба нівелювати, бо вони, на його думку, є зародками “дрібних пристрастей” [9, с. 250–292].

Отже, Ж.-Ж. Руссо у своїх роздумах про виховання зосереджується на естетичних почуттях, які, як він вважав, мали сприяти всебічному розвитку особистості.

Відомий мислитель французького Просвітництва Д. Дідро (1713–1784 рр.) зосередив увагу на розробці таких понять, як естетичний смак та естетичний ідеал. Ці важливі складові естетичного виховання, на переконання Д. Дідро, виробляються за допомогою мистецтва, вплив якого на формування особистості він виклав у відомій праці “Салони”, зокрема у статті “Про манеру і манірності”. Підкреслюючи загалом позитивний вплив мистецтва на формування людського світогляду, мислитель водночас наголошує, що “будь-якому мистецтву притаманна вада – манірність. Її джерела ще більше сховані, ніж джерела краси”. Він підсумовує, що манірність є недоліком, притаманним креативним особистостям, які зводять вишукані почуття до нищих [5, с. 203–206].

Внесок Д. Дідро у розробку окремих аспектів естетичного виховання сучасний дослідник В. Бігаєв на сторінках монографії “Естетичне виховання і гуманізація особи” (2003 р.) узагальнив: філософ “залишив взірць дієвої моделі естетичного виховання, яка, по-перше, була спрямована на охоплення найширшої аудиторії, по-друге, спиралася на принцип теоретико-практичного паритету” [3, с. 23].

Отже, Д. Дідро, як і його попередники, розглядає мистецтво дієвим засобом виховання розвиненої особистості, при цьому надаючи значної уваги таким важливим елементам естетичного виховання, як естетичні смаки й ідеали.

Важливий внесок у розробку понять естетичного виховання та запровадження самого терміна до наукового вжитку зробили представники німецької класичної філософії, зокрема І. Кант, Ф. Шеллінг, Й. Шиллер, Г. Гегель та ін.

У праці “Критика здатності судження” (1790 р.) І. Кант (1724–1804 рр.) розглядає душу як основний засіб здатності судження, здатності її пізнання, бажання та можливість відчувати почуття задоволення і незадоволення

ня [8]. Він виокремлює естетичне задоволення, наголошуючи на його безкорисності та незацікавленості предметом, і пропонує класифікувати таке задоволення як естетичне почуття. До естетичних почуттів учений відносив: приємні, прекрасні, добрі, піднесені. Особливу увагу надавав останнім, зазначаючи, що вони містяться лише у внутрішньому стані людини – душі, яку І. Кант вводив до сфери естетичного виховання.

У концепції І. Канта, як і у його попередників-філософів, мистецтво посідає особливе місце і виконує функцію своєрідного зв'язку між двома формами суспільної свідомості – мистецтвом та естетикою. Це зауваження І. Канта надзвичайно важливе, оскільки дає можливість підкреслити факт своєрідної синкретичності світобачення, що притаманне цьому періоду, і, таким чином, дає підставу говорити про спорідненість естетичного сприйняття та виховного потенціалу. Аналізуючи виховний потенціал мистецтва, німецький філософ виділяв три види прекрасних мистецтв: словесне, образотворче і мистецтво гри відчуттів. На його думку, до словесних мистецтв належать красномовство і поезія; до образотворчого – мистецтво вираження ідей у чуттєвому спогляданні або мистецтво чуттєвої істини; мистецтво прекрасної гри відчуттів – це художня гра відчуттів слуху і зору, до яких входили: музика і мистецтво колориту, чому надавав особливо естетичного значення [8, с. 195–198].

І. Кант будував свою виховну систему на основі здібностей дитини і її можливостей у теоретичній, естетичній та практичній сферах діяльності. Тому у своїй естетичній системі філософ-педагог ішов від аналізу не об'єкта, а суб'єкта, не мистецтва, а суб'єкта сприйняття. Вчений обґрунтував принципи наступності у вихованні, важливості передачі набутого досвіду від покоління до покоління, зв'язку виховання, освіти з життям суспільства, а також його прогностичності.

Кращі традиції філософської думки від Аристотеля до І. Канта створили вагоме підґрунтя для творчості німецького філософа Й. Шиллера (1759–1805 рр.), який вперше запровадив у науковий вжиток поняття “естетичне виховання” (“Листи про естетичне виховання”, 1795 р.). Останнє він розглядав у широкому суспільно-політичному контексті, надаючи вагомого значення у перевихованні людини. Переживаючи вади тогочасного суспільства, Й. Шиллер вважав, що вдосконалити його можна через удосконалення людини. У “Листах про естетичне виховання” він писав, що державна перебудова неможлива доти, доки “знову не буде усунуто розлад усередині людини, а її природа не розвинеться настільки, щоб стати самостійним митцем і гарантувати реальність політичному творенню розуму”. Головним засобом виховання гармонійної, всебічно розвиненої

людини німецький філософ називав мистецтво. Воно здатне виконати цю велику місію, позаяк ґрунтується на естетичній грі, у процесі якої знищується суперечність між чуттєвим і розумовим, фізичною необхідністю і моральною свободою [17, с. 13]. Визначаючи мету мистецтва, мислитель зазначав, що приємне не гідне мистецтва, а добро у будь-якому випадку не є його метою; оскільки метою мистецтва є розважання [19, с. 223].

Не заперечуючи доцільності соціальних перетворень, Й. Шиллер стверджував, що їм повинно передувати естетичне виховання широких верств населення. “Адже коли мистецтво перевиховає людину в дусі гуманізму зсередини, настане час для успішної перебудови об’єктивного історичного життя, створення дійсно вільного гуманістичного суспільства” [17, с. 13]. Мислитель доводив, що естетичне виховання не є одностороннім процесом, а вміщує декілька виховних важелів, що складаються з чуттєвого і розумового, які безпосередньо стосуються виховання естетичного й інтелектуального. Поєднуючи їх, Й. Шиллер водночас допускався суперечностей, зазначаючи: “Щоб досягнути або вийти на шлях до естетичного виховання, потрібно пройти шлях від відчуття до мислення, де дух проходить через певний середній настрій, у якому діють водночас розум і чуттєвість. Цей середній настрій, в якому дух не зазнає ні фізичного, ні морального примусу, хоча і діє в обох напрямках, можна б краще назвати вільним настроєм, і якщо стан чуттєвої визначеності ми назвемо фізичним, а стан розумової – логічним і моральним, то стан реальної й активної визначеності необхідно назвати естетичним” [18, с. 183–184].

Отже, спосіб мислення Й. Шиллера дав йому змогу вибудувати трирівневий ланцюг: “естетика – етика – політика”. Ґрунтуючись на таких міркуваннях, представник німецької філософії прийшов до висновку, що для розв’язання політичної проблеми на практиці потрібно “стати на шлях естетики”, бо справжню свободу можна здобути “лише через красу” [17, с. 13]. Будучи переконаним у вирішальній ролі мистецтва в суспільних перетвореннях, Й. Шиллер запровадив до наукового вжитку поняття “естетичне виховання”, чим збагатив понятійний апарат педагогічної науки.

Отже, у процесі формування поняття “естетичне виховання” у філософів-педагогів виникало безліч неоднозначних трактувань щодо його судження. Їхнім спільним баченням і оцінкою поняття “естетичне виховання” було мистецтво, а саме музика, поезія, архітектура, скульптура, живопис, образотворче та сакральне мистецтва тощо. Зміст, засоби та понятійно-категоріальний апарат естетичного виховання, застосовані філософами, здійснили вагомий внесок у формування поняття “естетичне виховання”. Тому сучасний теоретик-

спеціаліст повинен бути обізнаним у сфері формування цього поняття, і не лише знати, розуміти його, а й із гідністю використовувати.

1. *Андрущенко Т. І.* Естетичне як соціокультурний феномен (філософсько-історичний аналіз) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / *Тетяна Іванівна Андрущенко* ; Львівський національний ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2008. — 32 с.
2. *Баумгартен А.* Философская энциклопедия / *Александр Баумгартен* ; гл. ред. *Ф. В. Константинов*. — М. : Советская энциклопедия, 1960. — 504 с.
3. *Бітаєв В. А.* Естетичне виховання і гуманізація особи : монографія / *В. А. Бітаєв*. — К. : ДАКККІМ, 2003. — 232 с.
4. *Бойко А. М.* Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (Підготовка вчителя до формування виховуючи відносин учнями) : навч.-метод. посібник / *А. М. Бойко*. — К. : ІЗМН, 1996. — 232 с.
5. *Дидро Д.* Салоны : В 2-х т. / *Дени Дидро* ; Пер. с фр. примеч. *Е. Ю. Сапрыкиной*. — М. : Искусство, 1989. — Т. 2. — 399 с.
6. *Зязюн І. А.* Всеукраїнська державна комплексна програма з естетичного виховання / *Іван Андрійович Зязюн* // Вісник Академії педагогічних наук України. — 1993. — № 1. — С. 43—51.
7. *Калашиник Н. Г.* Естетичні смаки : їх витоки і формування / *Наталія Григорівна Калашиник*. — Закарпаття, 2001. — 344 с.
8. *Кант І.* Критика способности суждения / *И. Кант* ; пер. с нем. — М. : Искусство, 1994. — 367 с.
9. *Коменский Я. А.* Педагогическое наследие / *Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци* ; сост. *В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий*. — М. : Педагогика, 1988. — 416 с.
10. *Масол Л.* Формування естетичного смаку засобами телебачення і радіо / *Л. Масол, Н. Миропольська, О. Оніщенко, Ю. Юцевич* // Шкільний світ. — 2003. — № 38-39. — С. 34—42.
11. *Миропольська Н.* Естетичне виховання старшокласників : шкільний театр / *Н. Миропольська* // Мистецтво та освіта. — 2005. — № 1. — С. 47—52.
12. *Рудницька О. П.* Педагогіка : загальна та мистецька : навч. посібн. / *О. П. Рудницька*. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2002. — 355 с.
13. *Стельмах С. С.* Розвиток художньо-естетичного виховання учнівської молоді у реформаторській педагогії Галичини першої половини ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Світлана Степанівна Стельмах*. — Дрогобич, 2008. — 225 с.
14. *Сухомлинська О. В.* Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / *Ольга Василівна Сухомлинська* // Шлях освіти. — 2004. — № 2. — С. 2—6.
15. *Тюльпа Т. М.* Проблема естетичного виховання школярів у вітчизняній педагогічній думці на початку ХХ ст. // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. — Харків : ХДПУ, 2001. — № 17. — С. 164—168.
16. *Шевченко Г. П.* Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / *Галина Павловна Шевченко* ; Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. — К., 1986. — 48 с.

17. Шиллер Й. Естетика. Пам'ятки естетичної думки / Й. Шиллер. — К. : Мистецтво, 1974. — 359 с.
18. Шиллер Й. Листи про естетичне виховання // Й. Шиллер. Естетика. — К. : Мистецтво, 1974. — С. 115—225.
19. Шиллер Й. Разрозненные размышления о различных эстетических предметах // Шиллер Й. Собрание сочинений : В 7 т. / пер. с нем. ; под общ. ред. Н. Н. Вильмонта и Р. М. Тамирина. — М., 1957. — Т. 6. — С. 223—250.

Стаття надійшла до редакції 30.12.2011

V. Horodyska

Возникновение дефиниции понятия

“эстетическое воспитание” в научной мысли

В статье отображена специфика формирования понятия “эстетическое воспитание” на основе общих идей понимания его со времен античности до периода создания и введения в научный обиход; доказано, что искусство и его виды составляли первоначальное содержание понятия “эстетическое воспитание”.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, искусство, эстетическое сознание, эстетический вкус, эстетический идеал, эстетические чувства.

V. Horodyska

Origin of the Definition and the Notion of “Aesthetic Education” in Scientific Thought

The article shows the peculiarities of forming the notion of “aesthetic education” on the basis of common ideas of its understanding since antiquity to the period of its introduction in scientific usage. It is proved that art and its types formed the original content of the notion of “aesthetic education”.

Key words: aesthetic education, art, aesthetic consciousness, aesthetic taste, aesthetic ideal, aesthetic fillings.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. В. Коновець